

Anglia i Francja w dziewiętnastowiecznym opisie *Safar nāme-je Tālebi jā Masir-e Tālebi* Mirzy Abu Tāleb chāna

MARCIN MANIAK

marcin.p.maniak@gmail.com

Wprowadzenie

Epoka kolonialna przyniosła dziesiątki, jeśli nie setki wspomnień z podróży z metropolii do kolonii; tak było chociażby w przypadku Imperium Brytyjskiego czy Francji. Istnieją jednak próby – jakby to zapewne ujęli niektórzy kolonizatorzy – „pokazania cywilizowanego świata z perspektywy tubylców”: jedną z takich obserwacji są wspomnienia z podróży Mirzy Abu Tālebchāna zawarte w *Safarnāme-ye Tālebi*. Mirzā, związany z brytyjską Kompanią Wschodnioindyjską, mieszkaniec Indii pochodzenia perskiego, odbył podróż do Europy na początku XIX wieku (Steward 1810).

Masir-e Tālebi fi belād-e afrandzi, to relacja z podróży autora, ukończona przez niego między rokiem 1804 a 1805. Należy zaznaczyć, że wspomnienia Mirzy zostały spisane już po jego powrocie do Kalkuty i mają formę pamiętnika, nie zaś dziennika, a zapisy rzadko opatrywane są datami i nie były prowadzone systematycznie. Tekst został wydany w Kalkucie w 1812 roku przez jego syna Mirzę Hasana, ale angielski przekład, przygotowany przez Charlesa Stewarta, ukazał się w Londynie już w roku 1810 pod tytułem *Travels of Mirza Abu Taleb Khan* i stanowił podstawę kolejnych tłumaczeń na język francuski oraz niemiecki, gdyż Steward korzystał z rękopisu, który zresztą dość szczegółowo opisał (Steward 1810: V-VIII).

Pełne nazwisko autora *Masir-e Tālebi jā Safarnāme-je Mirzā* brzmiało Abu Tāleb chān Landani ibn Hādži Mohammad beg chān Tabrizi Esfahāni. Był on Persem, jednak urodził się w Indiach, w Lucknow w 1753 roku (Baqir 2011), gdzie spędził większość swojego życia. Jego ojcem był Turek pochodzenia azerskiego, najpierw przebywający na dworze Nāder Szacha (1688-1747) w Isfahanie, z którego następnie wyjechał z niewiadomych przyczyn do wspomnianego Lucknow; tam uzyskał posadę urzędnika sądowego. Brak znajomości lokalnego języka nie stanowił wówczas problemu, ponieważ w powszechnym użyciu był perski.

Według Gity Hashemi (2015), ojciec Mirzy zmarł w 1768 roku w Murszidabadzie, zostawiając rodzinę pod opieką młodego Abu Tāleba, który był zatrudniony w Kompanii Wschodnioindyjskiej, rozszerzającej wówczas swoje wpływy w Indiach. Do momentu wyjazdu przyszedł podróżnik, podobnie jak jego ojciec, sprawował funkcję urzędnika, a w 1775 i 1776 roku pełnił rolę starosty okręgu Awadh, na wschód od Lucknow w Uttar Pradesh w rządzie premiera Mohtār ad Dauli. W kolejnych latach służył u Alexandra Hannaya, a następnie – Nathaniela Middletona, brytyjskiego rezydenta w Lucknow. W czasie, gdy pracował u tego ostatniego, stłumił rebelię Balbhadara Singha. Na przełomie roku 1787 i 1788 roku Mirzā przeprowadził się z Uttar Pradesh do Kalkuty, gdzie zredagował *Dywan Hāfeza* (około 1319-1389), wydany w Kalkucie w 1791 roku.

Mirzā z czasem był coraz mniej akceptowany przez lokalną społeczność jako kolaborant i zdrajca. To właśnie izolacja i narastające konflikty skłoniły go do wyjazdu pod koniec XVIII wieku. W 1798 roku zdecydował się na podróż z kapitanem Davidem Richardsonem z Bengalskiej Armii Kompanii Wschodnioindyjskiej. Jego podróż po portach świata, której owocem są napisane przez niego wspomnienia, trwała do połowy 1803 roku, kiedy to powrócił do Kalkuty, w której zmarł około trzy lata później (Baqir 2011).

Oprócz zredagowania *Dywanu Hāfeza* w latach 1791-1793 Abu Tāleb był autorem *Cholāsāt al Afkār*, czyli zbioru biografii perskich poetów, pośród których umieścił też własną. Spod jego pióra wyszły także rozprawy jego autorstwa z lat 1793-1794 dotyczące muzyki, etyki, prozodii, jak również historii świata – *Lāb al Sajjār va džahannāme* – ówczesnego kompendium muzułmańskiej wiedzy. Abu Tāleb chān napisał także *Touzih al Dżāfelin*, pracę historyczną na temat rządów Āsaf ad dauli z prowincji Awadh (1775-1797); stała się ona pozycją cenioną przez brytyjskich historyków ze względu na przedstawioną w dziele obronę kolonialnych praktyk administracyjnych. Dziełem

przypisywanym Mirzie Abu Tālebowi jest również *Dywan*, zredagowany i wydany w 1807 roku przez Georga Swintona, a także *Me' rādż al Taubid*, traktat astronomiczny, napisany w 1804 roku (Baqir 2011).

Warto jeszcze na wstępie krótko scharakteryzować język, w jakim Mirzā napisał *Masir-e Tālebi*¹: powszechnie przyjmuje się, że jest to perski, jednak sprawa wymaga doprecyzowania. Subkontynent indyjski od czasów utworzenia sultanatu w Delhi na początku XIII wieku pozostawał pod wpływem sperszczonych grup etnicznych z Azji Środkowej. Było to następstwem mongolskiego najazdu na Iran, a następnie na Indie oraz rozprzestrzeniania się islamu w kierunku wschodnim. Szczególna rola języka perskiego w tym kraju przypada na stulecia od XIII do XVIII n.e., kiedy to pełnił on rolę *lingua franca* dla obszarów nad wschód od Chorasanu, znajdujących się w granicach państw powstałych po najeździe mongolskim (Nehru 1957; Khan 2012). W pierwszym okresie perski mieszał się na północnych równinach Indii z pokrewnymi językami, szczególnie sindhi i pendżabskim. Wraz z upływem czasu zasięg perszczyzny obejmował także obszary bardziej wysunięte na wschód i południe, chociaż w Bengalu czy też na obszarze języków drawidyjskich ten wpływ nie był tak znaczny. Rozpowszechniony w Indiach od XV do XVIII wieku język perski nie był jednak tożsamy z jego odmianą panującą wówczas w Iranie: był to dialekt tego języka z okolic Delhi oraz Lahore, i w odróżnieniu od urdu, jest określany mianem hindustani. Jako język literacki rozwinął się w Hajdarabadzie oraz w muzułmańskich królestwach Dekanu, a następnie w Delhi i Lucknow oraz innych północnych regionach Indii. Ogromne są także jego wpływy na inne języki subkontynentu indyjskiego, zwłaszcza w formie zapożyczeń językowych (Schackle 2012).

Kontekst historyczny podróży Tāleba

Okres, w którym Mirzā Abu Tāleb odbywał swą podróż, przypadł na lata tuż po wojnie siedmioletniej, toczącej się o niepodległość zbuntowanych kolonii

1 Perskie nazwy, imiona własne oraz terminy zostały spolszczone, jeśli tylko było to możliwe; transkrypcja wzorowana jest na systemie zastosowanym w *Historii Iranu* (Krasnowolska 2010) z jednym wyjątkiem – zaznaczona została długość niektórych perskich samogłosek (symbol „ā”; podobnie wskazano izafet w formie „-e” lub „-je” w perskich wyrazach dwu- lub kilkuczłonowych).

brytyjskich w Ameryce Północnej i po rewolucyjnej zawierusze we Francji; był to czas intensywnych przemian politycznych i gospodarczych na Wyspach Brytyjskich oraz początek epoki napoleońskiej na kontynencie europejskim (Żywczyński 2006).

W ostatnim dziesięcioleciu XVIII wieku na subkontynencie indyjskim istniały trzy czy cztery liczące się siły polityczne. Pierwszą z nich było upadające imperium Wielkiego Mongoła, drugą – państwa marackie na południu, a do pozostałych należały obce siły: Persowie i Brytyjczycy (Zeidan i in. 2019). Jeszcze przed przyjściem na świat Abu Tāleba doszło do łupieżczego najazdu perskiego władcy Nader szacha na Indie. W kolejnych latach ten irański żywioł polityczny na subkontynencie indyjskim był reprezentowany przez Afganów, których dowódcą był Ahmad szach. W związku z istniejącym zagrożeniem ze strony konfederacji państw marackich z południa, ostatnie posiadłości Wielkiego Mongoła stopniowo traciły na znaczeniu. Jednak ani Afgańczycy, ani Marathowie nie zdołali zjednoczyć półwyspu. Okres chaosu sprzyjał dalszej jego eksploracji przez europejskie mocarstwa, co skrzętnie wykorzystali Brytyjczycy przy pomocy swojej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Kiedy Mirzā Abu Tāleb chān umarł w 1806 roku w Kalkucie, większość półwyspu indyjskiego znajdowała się bądź to w rękach Anglików, bądź to pod ich ścisłą kuratelą (Sykes 1951; Kieniewicz 2003).

Istotne przemiany zachodziły także w Europie. Rządy Ludwika XV i Ludwika XVI doprowadziły do stopniowego osłabienia pozycji Francji na arenie międzynarodowej. Nieustanne wojny w Europie, spadek po Ludwiku XIV w postaci absolutyzmu oraz walka z Anglią o hegemonię w koloniach i na świecie doprowadziły do wybuchu rewolucji. Przez dziesięć lat trwały wojny z przeciwnymi jej koalicjami państw europejskich. W momencie wizyty Abu Tāleba we Francji, kurz rewolucji zdążył już opaść i na pierwszym planie pojawiła się osoba Napoleona, będąca znakiem rozpoczynającej się epoki wojen w Europie pod jego przywództwem (Baszkiewicz 2008; Rostworowski 2009).

Z kolei dzieje Wielkiej Brytanii w ostatnich dekadach XVIII wieku zdominowały konflikty zewnętrzne. Po wojnie siedmioletniej była to walka o niepodległość w zbuntowanych koloniach brytyjskich w Ameryce Północnej, a pod koniec wieku – konflikt z rewolucyjną i napoleońską Francją. Istotnym czynnikiem stanowiły także przemiany gospodarcze i społeczne, na czele z rewolucją przemysłową (Rostworowski 2009).

W pamiętniku Mirzy Abu Tāleb chāna opisy Anglii oraz Francji nie wyczerpują całości tematu, nie są też symetryczne: pierwszy z krajów był dla podróżnika celem wyprawy, natomiast w drugim przebywał on krócej.

Przedstawienie Anglii w *Safar nāme-je Tālebi* Mirzy Abu Tāleb chāna

Najważniejsze porty, do których miał zawijać w czasie swojej podróży po świecie Mirzā Abu Tāleb chān, znajdowały się na Wyspach Brytyjskich. Zobaczenie Anglii i jej wspaniałej stolicy – Londynu – było jego głównym dążeniem.

Mirzā przybył na początku XIX wieku do kraju, który miał już za sobą pierwsze etapy rewolucji przemysłowej: nader szybko rozwijał się gospodarczo i handlowo, co przy wsparciu ogromnej floty i siły armii czyniło z Wielkiej Brytanii pretendenta do roli światowego mocarstwa. Lata, w których podróżnik miał okazję przebywać w tym wyspiarskim kraju, przypadły jednak na czas zawieruchy wojennej i rewolucyjnej w Europie, a także powstanie irlandzkie i nieustanne bunty górali szkockich na północy wyspy. Zmiany dokonały się także na szczytach władzy: wytworzył się gabinetowo-parlamentarny system rządów (Zins 2009). Wszystkie te procesy i wydarzenia spowodowały zmiany w społeczeństwie, kulturze, a nawet modzie, ale Mirzā przedstawia je pobieżnie, nie skupiając się na przemianach, a na opisie tego, co zastał. Obraz utrwała przede wszystkim cechy angielskiej przyrody, społeczeństwa, systemu administracji i władzy oraz niezwykłych z punktu widzenia podróżnika szczegółów: czasem brytyjskich nowinek, czasem – budynków albo też nietypowych dla cudzoziemca zwyczajów.

Zdaje się, że właśnie opis natury, zmieniającej się wraz z rytmem pór roku, jest elementem najbardziej rzucającym się w oczy z perspektywy obco-krajowca, chociaż autor *Safar nāme* temat ten traktuje skrótowo. Z jego obserwacji wynika, że Anglia to w większości kraj górzysty, chociaż nie brakuje w nim równin. Zwraca uwagę na obfitość opadów deszczu oraz chłonność gleby, która systematycznie przyjmuje całą tę dobroć natury. Mirzā jest też pod szczególnym wrażeniem wyspiarskich zwierząt, przede wszystkim koni, krów oraz psów (Abu Tāleb 2004: 181; 183).

Z racji różnic w położeniu geograficznym Indii oraz Anglii, Abu Tālebi odnotowuje także różnicę w długości dnia i nocy. Charakterystykę tę cechuje daleko posunięta skrupulatność. W tym samym miejscu podróżnik dodaje także ciekawostkę, zapewne zasłyszaną, że na północy Szkocji w pewnych okresach roku zdarzają się białe noce, przy czym autor, opisując je jako nieznanie sobie wcześniej zjawisko, nie używa tego sformułowania (Abu Tāleb 2004: 224-225).

Podróżując po Anglii Mirzā osobiście przekonuje się o stanie brytyjskich dróg i sposobach przemieszczania się; z jego przekazu wynika, że podstawowym środkiem transportu w Anglii na początku XIX wieku był dyliżans, zwany

„Mail Couch”. Mirzā wysoko ocenia jego wygodę i schludność, a także szybkość w pokonywaniu trasy. Zauważa, że na kontynencie europejskim dyliżanse są również w użyciu, ale nie tak porządne, jak na Wyspach Brytyjskich (Abu Tāleb 2004: 99; 111; 199). W jego wspomnieniach także drogi na przełomie XVIII i XIX wieku były utrzymane w należyty sposób i zbudowane jako szerokie, proste szosy z licznymi mostami, które umożliwiały przejazd nad rzekami i wąwozami. Zajazdy zaś były dosyć powszechne i znajdowały się w odległości pięciu lub sześciu mil od siebie (Abu Tāleb 2004: 184).

W swoich wspomnieniach Pers przedstawia nie tylko dziwy i egzotyczne z jego punktu widzenia miejsca, jakie zwiedził, lecz dotyka spraw bardziej złożonych, wymagających od opisującego sporej orientacji w realiach. Na przykład wyodrębnia cztery elementy, które składają się na brytyjski system władzy, określając przy tym ich prerogatywy i stopień ważności. Pierwszy to władca, dość zdawkowo opisany; drugi to następca tronu, czyli księżę Walii, którego charakterystyka staje się pretekstem do omówienia zasad dziedziczenia tronu. Trzecim z kolei elementem systemu władzy jest Gabinet Ministrów. Mirzā szczegółowo przedstawia każde z dziewięciu ministerstw, a przy opisie znanych mu bezpośrednio ministrów czyni dygresje na temat okoliczności poznania się z daną osobą, podaje też bliższe szczegóły na temat wspólnie spędzonego czasu. Na końcu omawia też sposób funkcjonowania czwartego elementu, czyli Parlamentu (Abu Tāleb 2004: 239-241; 243-248; 250-251).

Warto zauważyć, że w opisie systemu władzy podróżnik wykazał się niemałą wiedzą. Pomocne w jej zdobyciu niewątpliwie było to, że zaprzyjaźnił się z częścią z ministrów, dostąpił również zaszczytu spotkania z brytyjskim monarchą Jerzym III (1738-1820) oraz jego małżonką Zofią Charlottą (1744-1818). Mirzā Abu Tāleb scharakteryzował ich przede wszystkim jako osoby dostojne, umieścił też detale na temat królowej, dworu i stylu ich ubiorów (Abu Tāleb 2004: 239-240).

W swoich wspomnieniach zapisanych na kartach *Safar nāme* autor często odnosi się do spotkań i obiadów u wysoko postawionych członków brytyjskiej elity. Jeśli wierzyć jego relacjom, podstawową formą spędzania czasu są wzajemne odwiedziny, uroczyste obiady i towarzyszące wizytom polowania, najczęściej na zające i kuropatwy (Abu Tāleb 2004: 121). Jak na hinduskiego urzędnika związanego z Kompanią Wschodnioindyjską, Mirzā miał wyjątkowe szczęście: przepustką dla niego było legendarne pochodzenie i status „Księcia Persji” (jak się do niego błędnie zwracano), co otwierało niemal wszystkie drzwi wysoko postawionych członków parlamentu brytyjskiego i zainteresowanych Orientem arystokratów (Steward 1810). Dzięki temu możliwa oka-

zała się również wizyta Mirzy w londyńskiej siedzibie wolnomularzy, których Abu Tāleb przedstawił w swoich wspomnieniach (Abu Tāleb 2004: 159).

Jako urzędnik administracji państwowej oraz Kompanii Wschodnioindyjskiej Mirzā miał styczność z zagadnieniami dotyczącymi ekonomii. Pisząc o silnie opresywnym systemie podatkowym na Wyspach Brytyjskich, krytykował działania rządu oraz apelował o reformę finansów. Warto zwrócić uwagę, że nie ograniczał się wyłącznie do opisu zastanego stanu rzeczy, ale też występował jako zwolennik zmian i przedstawił plan regulacji długu publicznego. Jego słowa świadczą o żywym zainteresowaniu administracją czy judykaturą, które były mu bliskie z racji praktycznej znajomości ich funkcjonowania w Indiach (Abu Tāleb 2004: 276-279).

Kluby, tawerny, kawiarnie i teatry to tylko niektóre z miejsc spotkań, za pomocą których Abu Tāleb odmalowywał życie towarzyskie na przełomie XVIII i XIX wieku. Kawiarnie i tawerny nierzadko mylił ze sobą, wyliczając potrawy i napitki, które są tam serwowane oraz opisując pokoje znajdujące się na wyższej kondygnacji budynku. Zdaniem podróżnika, kwitło tu życie towarzyskie, ale były to również miejsca przeznaczone do załatwiania interesów i wymiany informacji. Autor wspomina o najistotniejszym środku rozpowszechniania wiadomości, jakim była prasa. Było to już wcześniej znane mu medium, lecz fascynował go zakres informacji (wiadomości z Anglii i ze świata) oraz łatwa dostępność – zarówno dla biedaków, jak i następcy tronu (Abu Tāleb 2004: 186; 195; 199).

Mirzā kreśli także obraz teatrów i publicznych przedstawień oraz maskarad. Opis rozpoczyna się wyjaśnieniem, po co owe *tamāszāchāne* zostały zbudowane oraz na jakich zasadach można było brać w nich udział. Według zebranych przez niego informacji, zaszczytu wstąpienia w mury teatru czy klubu mogły dostąpić jedynie osoby zaufane lub bliżej związane z danym środowiskiem. Także aktorzy biorący udział w spektaklu musieli należeć do danego klubu. Podróżnik wyjaśnia też zwyczaj urządzania maskarad, opisując je jako związane z karnawalem i starając się precyzyjnie określić, czym są i jakie z nich płyną korzyści. Ujmuje je jako formę zabawy, podczas której osoby przebijają się za inne postaci, a celem jest odkrycie (odgadnięcie), kto kryje się pod daną maską czy kostiumem. Abu Tāleb wskazuje na to, że podobna forma rozrywki znana jest także w innych krajach, natomiast o dużej wiedzy i orientacji w świecie samych Anglików miało świadczyć to, że właśnie na maskaradach można było spotkać osoby przebrane za Persów, Turków, Arabów czy Hindusów (Abu Tāleb 2004: 187-189).

W typowy dla siebie sposób podróżnik opisuje dane wydarzenie czy też miejsce. Czytelnikowi niezorientowanemu w temacie jego wspomnienia mogą się wydać odkrywcze, jednak w momencie porównania z publikacjami angielskimi z początku XIX wieku, budzą się wątpliwości i pytania, dlaczego autor pominął niektóre fakty, nazwy własne czy bogatą historię któregoś z opisywanych miejsc. Gdy mowa na przykład o teatrach, nie pojawia się nawet wzmianka o Królewskim Teatrze na Drury-lane, otwartym na sześć lat przed przybyciem Mirzy do Londynu, ani o Królewskim Teatrze na Haymarket, brakuje The New Royal Circus czy Domu Opery z 1705 roku i jego historii (*A View of London Or Stranger's Guide Through The British Metropolis* 1803: 82-87). Wymienione miejsca były jednak głównymi centrami kultury, rozrywki i zabawy londyńskiego społeczeństwa w okresie pobytu podróżnika w stolicy, nie wspominając o prywatnych teatrach, przedstawieniach ulicznych, pokazach fajerwerków i szalonej manii maskarad.

Podczas pobytu w Anglii Mirzā udaje się na wycieczkę do Oksfordu, zwiedza także Windsor. Jego uwagę przykuwa kaplica królewska, umiejscowiona nieopodal pałacu oraz królewskie komnaty, a także park. Wyjaśnia ponadto, że w Windsorze złożone są królewskie insygnia oraz dary władców z całego świata. Z kolei w Oksfordzie opisuje architekturę i wybrane budynki uniwersyteckie, zwłaszcza obserwatorium astronomiczne. Najwięcej miejsca w tej charakterystyce Uniwersytetu Oksfordzkiego zajmują kwestie związane z medycyną; autor *Masir-e Tālebi* wyraża szczery podziw dla brytyjskiej wiedzy na temat anatomii człowieka i poziomu nauk medycznych (Abu Tāleb 2004: 115-118). Z europejskiego punktu widzenia cały ten *passus* zaskakuje brakiem precyzji i zbytnią powierzchownością opisu, jednak należy mieć na uwadze, że dokonywał go człowiek pochodzący z dalekiego kraju, który swoją ciekawość zwracał ku innym rzeczom niż podróżnicy z Europy.

Omówione powyżej fragmenty wspomnień Mirzy zawarte w *Safar nāme* świadczą o jego zainteresowaniu sprawami Zjednoczonego Królestwa. Autor nie tylko przedstawił obraz Anglii na początku XIX wieku, ale niejednokrotnie pozwalał sobie na krytykę, wyrażał swoje opinie, a także przedstawiał własne propozycje, gotowe rozwiązania pewnych kwestii, takich jak chociażby podatki i sądownictwo. Dla dziewiętnastowiecznej wysokiej kasty indyjskiej, która zapewne sięgała do *Masir-e Tālebi*, szczegółowe charakterystyki oraz opisy życia na Wyspach Brytyjskich były jednym z pierwszych źródeł informacji na temat szeroko rozumianego Zachodu, a w szczególności Anglii.

Londyn w opisie Abu Tāleba przedstawiony jest jako kosmopolityczne miasto, kolos, który rozwija się i rozrasta w bardzo szybkim tempie. Stanowi

ono nie tylko symbol potęgi politycznej monarchii brytyjskiej, ale również centrum skupiające wiele instytucji kulturalnych i gospodarczych. Podróżnik w deskrypcji metropolii skupia na jego zewnętrznych aspektach: opisie budynków, dróg oraz chodników, lecz wszelkie te spostrzeżenia są bardzo ogólnikowe; dobrym przykładem są mosty, które podziwia Mirzā, lecz nie wymienia z nazwy tych najbardziej znaczących. Charakterystyki instytucji gospodarczych, takich jak Royal Exchange czy Bank of England, nawiązują do fragmentów o sprawach finansowych.

Ostatnią dużą instytucją odnotowaną w książce jest British Museum, które wyraźnie zaskoczyło przybysza z Indii. Podobnie jak w przypadku Bank of England, Mirzā znów czyni kilka zdawkowych uwag na temat zgromadzonych w jednym miejscu osobliwości natury z całego świata, oddając się raczej przyjemności podziwiania panoramy Londynu, jaka rozciąga się z tego budynku (Abu Tāleb 2004: 43; 159; 184-186; 191-192; 217; 615). Podobnie jak w wypadku innych deskrypcji, tak i tutaj duża wiedza, wręcz ekspercki opis problemu przeplata się z relacją nieco zagubionego podróżnika, który przywoływane miejsca i sprawy postrzega bardzo powierzchownie.

Opis Francji zawarty w *Masir-e Tālebi*

Nie wiadomo, kiedy dokładnie Mirzā zawitał do Francji i jej stolicy, gdyż on sam tego nie odnotował w opisie, należy jednak przyjąć, że stało się to około roku 1800 z uwagi na jego dalsze podróże po innych krajach europejskich. Francja po rewolucji i jej konsekwencjach wkraczała wówczas w okres panowania Napoleona Bonaparte (Price 2001), ale o nim samym Mirzā nie wspomina prawie wcale. Generalnie sprawy dotyczące polityki i bieżących wydarzeń zdają się przybysza w ogóle nie interesować, gdyż się do nich przestaje odnosić.

Na podstawie zapisków Mirzy stwierdzić można, że raczej nie znał on języka francuskiego: wskazują na to nieliczne francuskie słowa, zapisane jednak w sposób fonetyczny i często zniekształcone. Ten brak znajomości języka miał wpływ na to, co i jak zostało we wspomnieniach zawarte. Nie pojawia się w nich ani wzmianka o teatrach, tak wówczas we Francji znanych i cenionych, brakuje także relacji z wykładów czy też spotkań, w których przybysz mógł uczestniczyć. W rezultacie opisy francuskich realiów są z jednej strony uboższe w treść, z drugiej jednak, obserwacja świata, czyniona z większą dociekliwością, prowadzi do formułowania własnych refleksji.

Na początku wspomnień dotyczących Francji, podróżnik kreśli obraz tego kraju na przełomie XVIII i XIX wieku, uwypuklając jego bogactwo, obfitość zieleni i owoców oraz spore zaludnienie. Mirzā chwali drogi, ukształtowanie terenu i bezpieczeństwo we Francji, ale wyraźnie żywi niechęć do francuskiej prowincji. Obraz kontrastu pomiędzy wsią a miastem, jaki wykreowany został w tych zapisach, świadczy o dużych różnicach społecznych występujących w ówczesnej Francji. Autor komentuje negatywnie na przykład ubiór chłopski, który wydał mu się tak odrażający, że w porównaniu do niego hinduscy wieśniacy zdają się paradować w niebiańskich szatach. Abu Tālebowi nie podobają się także francuskie oberże, opisywane jako brudne przybytki, w których podłogi pokryte są odchodami psów, a powietrze przesycone jest cuchnącym tytoniowym dymem.

Inaczej ma się rzecz z obrazem Paryża: autor zdaje się zahipnotyzowany ogromem stolicy, widząc w niej potężną, piękną metropolię, która przewyższa swymi walorami nawet ówczesny Londyn. Mirzā jest zafascynowany architekturą miasta, a przede wszystkim wysokimi portalami i kamiennymi budynkami, które według jego słów niekiedy mają aż siedem, a czasem nawet jedenaście kondygnacji. Ten czar jednak szybko pryska – autor jest rozczarowany paryskimi kamienicami, gdy wchodzi do środka budynków, które wcześniej tak podziwiał, bowiem wewnątrz okazują się one zgrzebne i biedne, a ich elegancja – tylko pozorna.

Abu Tāleb charakteryzuje też niektóre paryskie rezydencje o historycznym znaczeniu, takie jak na przykład Palais Royal czy Tuileries wraz z ogrodami. Odwiedza również Luwr, w którym zaskoczył go nietypowy sposób oświetlenia muzeum za sprawą przeszklonego sufitu (Abu Tāleb 2004: 303-311).

Sposób, w jaki autor *Masir-e Tālebi* przedstawia Francję, przypomina wcześniej omówione relacje z Wysp Brytyjskich. Należy zaznaczyć, że jest on uboższy w informacje i wyraźnie krótszy, co wynikało z okoliczności: Mirzā spędził we Francji o wiele mniej czasu, a jego pobyt tam miał charakter raczej dłuższej wycieczki. Mimo tego zawarte w tekście informacje pozwalają spojrzeć krytycznym okiem na wcześniejsze zapisy Abu Tāleba, odnoszące się do Anglii i Anglików. We wspomnieniach z Francji autor zwraca uwagę na podobne elementy i zagadnienia, jak w wypadku omówionych już fragmentów odnoszących się do Wysp Brytyjskich. Koncentruje swoje uwagi na kwestiach dostępnych zewnętrznemu opisowi: jakości gleby, jej nawodnieniu, określeniu gęstości zaludnienia kraju czy też potrawach i ubiorach mieszkańców. W większości relacji przywołuje architekturę, zwłaszcza Paryża, ale jego spojrzenie nie

jest bezkrytyczne, bowiem podróżnik wskazuje na ciasnotę w kamienicach, plagę żebractwa i trudną sytuację na francuskiej wsi. Chociaż brakuje w tej relacji rysu historycznego bądź też odniesienia do bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej Francji na początku XIX wieku, omówione opisy pozostają niezwykłe interesujące i wartościowe badawczo.

Anglicy i Francuzi oczami Mirzy Abu Tāleb chāna

Mirzā opisuje nie tylko miejsca, ale też charakteryzuje mieszkańców odwiedzanych przez siebie krajów. Dla Francuzów, wraz z ich specyficznym stylem bycia, punktem odniesienia stają się poznani wcześniej Anglicy.

Mieszkańcy Francji, ogólnie rzecz biorąc, zrobili na Abu Tālebie dobre wrażenie. Zachwycony był ich prostotą i skromnością, dostrzegając, że nie są tacy przewrażliwieni na swoim punkcie i skłonni do obraźliwości, jak wyspiarze. Autor był jednak wyraźnie zdziwiony, że Francuzi we wzajemnych kontaktach nie używają odpowiednika perskiego słowa oznaczającego „Pan” lub „mistrz”, czyli ekwiwalentu francuskiego słowa „Maître”.

Mirzā poczynił nadto interesujące uwagi odnośnie urody Francuzów, chwając mężczyzn i krytykując kobiety, których wygląd nie odpowiadał wymogom przybysza ze Wschodu: „Francuskie kobiety absolutnie nie dorównują urodą Angielkom, bo ze względu na brak prostoty, dziewczęcego wstydu i przyzwoitego zachowania, wydają się zwyczajnie szpetne” (Abu Tāleb 2004: 257). Skrytykował także kędzierzawe pukle i kolor włosów ówczesnych Francuzek. Nie przypadła mu do gustu również moda, tak przecież doceniania i rozślawiona w Europie tamtego czasu, która przybyszowi ze Wschodu wydała się jednak nic nie warta (Abu Tāleb 2004: 313-315).

Podczas swego pobytu w Anglii Abu Tāleb miał czas, by bliżej poznać Anglików. Wśród zalet mieszkańców Wysp Brytyjskich Mirzā wymieniał poczucie własnej wartości, wdzięczność, szacunek, poszanowanie prawa, gościnność, zadowolenie z własnej pozycji społecznej i pragnienie czynienia dobra. Nie wszystko mu się jednak w nich podobało, bowiem za szczególnie szkodliwą uznał ich skłonność do uprawiania filozofii, a co za tym idzie – brak wiary, aż do ateizmu włącznie. Do wad Anglików zaliczył także pychę, zuchwalstwo, wynikające z przekonania o potęgze swojego kraju, zarozumiałość, umiłowanie spokoju i wygody oraz pogoń za złotem i pieniędzmi, a także stawianie spraw ziemskich ponad wszystkimi innymi (Abu Tāleb 2004: 106; 263-266).

Poczynione przez podróżnika uwagi mają dość osobisty charakter i są wyrazem własnych odczuć autora *Safar nāme*, który unika jednoznacznej oceny stylu życia Anglików czy Francuzów. Pomimo iż szczegółowo opisuje na przykład plan dnia tych pierwszych, ich potrawy i sposób jedzenia, a w dalszej części wspomnień przedstawia także wady i zalety narodu francuskiego, to na próżno szukać u niego podsumowania, które prowadziłoby do formułowania wyraźnego stanowiska odnośnie do samych mieszkańców odwiedzanych krajów.

Podsumowanie

Podsumowując wspomnienia Abu Tāleba z podróży po Anglii i Francji, należy stwierdzić, że są one związane z konkretnym kontekstem kulturowym i zanurzone w określonych realiach historycznych, a sporządzony opis odnosi się przede wszystkim do rzeczywistości widzianej oczami cudzoziemca, który starał się w swym tekście przedstawiać stan faktyczny, przefiltrowany jednak przez własne oczekiwania, wiedzę i doświadczenia. Jeśli chodzi o literackie walory opisu, autor nie estetyzował nadmiernie swoich wspomnień, chociaż obok konkretnych informacji, zawarł w tekście nieliczne elementy poetyckie, czasem polegające na określonych zabiegach stylistycznych, a czasem – na włączaniu do tekstu napisanych przez siebie wierszy, świadczących o jego zamiłowaniu do perskiej poezji.

Wyłaniająca się z omawianego dzieła opinia podróżnika na temat Zachodu, jego dokonań, kultury i cywilizacji, wydaje się jednak niejednoznaczna. Chociaż wspomnienia Mirzy są pełne zachwytów nad architekturą, stanem dróg, wygodami i sposobem podróżowania, czyli realiami, jakie miał okazję obserwować i doświadczać w Anglii i Francji, to jednak nie brakuje w *Safar nāme* także negatywnych uwag na temat sposobu myślenia Anglików i ich zachowań, krytyki ubioru francuskich wieśniaków czy ciasnoty i brudu w paryskich kamienicach. Obok subiektywności spojrzenia na poznawane kraje europejskie, pojawiają się także próby oceny, a nawet propozycje reformy poznanych systemów finansowych i sądowniczych.

Wspomnieniom Mirzy brakuje przede wszystkim spojrzenia historycznego, a więc wzmianek o faktach, wydarzeniach i bohaterach czasów minionych, po których pozostały ślady w postaci zabytków oraz opisy wydarzeń. Wspomnienia Abu Tāleba pozbawione są także wnioskowania przyczynowo-skut-

kowego, które pozwoliłoby mu wnikliwiej spojrzeć na rzeczywistość zastaną i zrozumieć mechanizmy funkcjonowania opisywanego przez niego świata zachodniego.

Na obronę autora należy jednak przywołać jego obcość i odmienną ogłądu innego kulturowo świata. Subiektywna, uwarunkowana własnym kontekstem cywilizacyjnym hierarchia ważności spraw, zaważyła na tworzonych przez niego opisach zjawisk oraz miejsc. To, co dla Mirzy jest interesujące i warte deskrypcji, niejednokrotnie w swoich relacjach pomijają Europejczycy i na odwrót – rzeczy, które w oczach Europejczyków wydają się niezwykle ważne, dla przybysza z Indii okazują się mało interesujące. W tym właśnie aspekcie jego relacja wydaje się szczególnie cenna, gdyż może rzucić nowe światło na istniejący już obraz funkcjonowania społeczeństwa europejskiego w XIX wieku, różniąc się od dotychczasowych świadectw powstałych w tamtej epoce.

Na koniec warto zwrócić uwagę na sam tytuł omawianego dzieła: *Safar nāme-je Tālebi jā Masir-e Tālebi* w wolnym przekładzie na język polski oznacza *Tālebowy dziennik podróży albo Droga Tāleba. Masir-e Tālebi* w odniesieniu do religii muzułmańskiej może oznaczać ścieżkę czy drogę Abu Tāleba w rozumieniu „tego, kto aspiruje, kto zabiega”. Umieszczając w tytule swoje nazwisko, podróżnik nadaje autorską sygnaturę swojej pracy, wskazując ją jako własny dorobek, podkreśla jednakże również inną jej funkcję. Napisany przez niego dziennik może się stać przewodnikiem, zbiorem wskazówek dla czytelników poszukujących wyższego, duchowego celu podróży, zgodnego z islamską ideą podróżowania w celu poszukiwania wewnętrznej czystości i hartu ducha.

Źródła cytowań

- ABU TĀLEB, IBN MOHAMMAD ESFAHĀNI (2004), *Masir-e Tālebi ya safar nāme-je Mirzā Abu Tāleb chān*, Hosejn Chadiwdzam (red.), Teheran: Sazman-i Intisharat va Amnzish-i.
- BAQIR, MUHAMMAD (2011), 'Abū Tāleb Khan Landanī', w: *Encyclopædia Iranica*, online: <http://www.iranicaonline.org/articles/abu-taleb-khan-landani-b>, [dostęp: 27.12.2019].
- BASZKIEWICZ, JAN (2008), *Historia Francji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- CROSBY, BENJAMIN (1803), *A View of London or Stranger's Guide Through The British Metropolis*, Londyn: B. Crosby & Co.
- HASHEMI, GITA (2015), 'Mirzā Abu Talib Khan: Notes and Sources', w: *Passages. A Work by Gita Hashemi*, online: <http://passages.subversivepress.org/mirza-abu-talib-khan-notes-and-sources/>, [dostęp: 27.12.2019].
- KHAN, MIR AYUB ALI (2012), 'Decline of Farsi Language', *The Times of India*, online: <http://timesofindia.indiatimes.com/city/hyderabad/Decline-of-Farsi-language/articleshow/11395425.cms>, [dostęp: 17.09.2015].
- KIENIEWICZ, JAN (2003), *Historia Indii*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- KRASNOWOLSKA, ANNA (2010), *Historia Iranu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- NEHRU, JAWAHARLAL (1957), *Odkrycie Indii*, przekł. Stanisław Majewski, Kazimierz Rapaczyński, Warszawa: Czytelnik.
- PRICE, ROGER (2001), *Historia Francji*, przekł. Ewa Różalska, Poznań: Zysk i S-ka.
- ROSTWOROWSKI, EMANUEL (2009), *Historia Powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SCHACKLE, CHRISTOPHER (2012), 'India XVIII Persian Elements in Indian Languages', w: *Encyclopædia Iranica*, online: <http://www.iranicaonline.org/articles/india-xviii-persian-elements-in-indian-languages>, [dostęp: 04.11.2019].
- STEWART, CHARLES (1810), *Travels of Mirza Abu Taleb Khan in Asia, Africa, and Europe, during the years 1799, 1800, 1801, 1802, and 1803*, online: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ien.35556027302181&view=1up&seq=7>, [część pierwsza, wydanie z 1810 roku; dostęp 27.12.2019], <https://archi->

ve.org/details/travelsmizraabu01khgoog/page/n7, [całość, wydanie z 1814 roku; dostęp: 27.12.2019].

- SYKES, PERCY (1951), *A History of Persia*, London: Macmillan and Company.
- ZEIDAN, ADAM I IN. (2019), 'Mughal Dynasty; India [1526-1707]', w: *Encyclopædia Britannica*, online: <http://www.britannica.com/topic/Mughal-dynasty>, [dostęp: 27.12.2019].
- ZINS, HENRYK (2009), *Historia Anglii*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ŻYWCZYŃSKI, MIECZYŚLAW (2006), *Historia Powszechna 1789-1870*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.